

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Wittgenstein skiner fram

Gustafsson, Martin; Hertzberg, Lars

Published in:
Med andra ord

Publicerad: 01/01/2020

Document Version
Förhandsversion, även kallad pre-print

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:
Gustafsson, M., & Hertzberg, L. (2020). Wittgenstein skiner fram. *Med andra ord*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Att översätta Wittgensteins *Filosofiska undersökningar*

Martin Gustafsson och Lars Hertzberg

Under hösten 2020 publicerar bokförlaget Thales vår nyöversättning av Ludwig Wittgensteins *Philosophische Untersuchungen* (ursprungligen publicerad i tysk-engelsk parallellutgåva 1953). Den tidigare översättningen gjordes av Anders Wedberg och gavs ut på Bonniers förlag 1978. Under den tid Wedberg arbetade med översättningen var han allvarligt sjuk och han avled endast en månad efter att manuskriptet sänts in till förlaget. Det var alltså fullt naturligt att hans översättning hade betydande brister. År 1992 publicerade Thales en reviderad utgåva, där Lars Hertzberg gått igenom texten och korrigerat många av de viktigaste misstagen. Ändå fanns goda skäl att göra en helt ny svensk version, som istället för att lappa och laga en redan föreliggande översättning tog sig an uppgiften från grunden. Dessutom publicerades år 2009 en tysk-engelsk utgåva där den tyska originaltexten reviderats, och det är önskvärt att ha en svensk översättning som överensstämmer med denna senaste version. I den här uppsatsen ska vi gå närmare in på de överväganden som motiverat vår översättning, samt diskutera några av de intressanta problem som dykt upp under arbetets gång.

Många av de mest kända anmärkningarna i *Filosofiska undersökningar* har karaktären av aforismer och citeras ofta som sådana. Ändå vore det helt missvisande att beskriva boken som en aforismsamling. Den stora majoriteten av anmärkningar har en helt annan karaktär. Många är regelrätta redogörelser för hur ord används – ibland i form av påminnelser om hur vi faktiskt talar, ibland i form av påhittade exempel. Andra anmärkningar innehåller små dialoger kring ett filosofiskt problem eller reaktioner på en vilseledande filosofisk bild. Ytterligare andra uttrycker frustration eller förvirring. Många innehåller obesvarade frågor. En hel del av anmärkningarna är långa och innehåller rätt ingående beskrivningar och resonemang.

Wittgensteins stil är för det mesta såväl konstlös som oteknisk. Han säger explicit att hans exempel ska tala för sig själva, snarare än bilda utgångspunkten för generella teorier, illustrera teknisk terminologi, eller suggerera fram osägbara metafysiska insikter. Analogier är däremot vanliga, och då märks Wittgensteins bakgrund som flygplansingenjör: som jämförelseobjekt använder han allt som oftast maskiner, mekanismer, tekniska ritningar, verktyg... Ett riktmärke för vår översättning har varit att behålla den konstlösa, otekniska och icke-teoretiserande karaktären. Vilket inte innebär att beröva texten dess skönhetsvärde eller dess filosofiska skärpa, utan snarare att försöka göra dess säregna skönhet och kraft rättvisa.

Wittgensteins bruk av skiljetecken erbjuder ett intressant översättningsproblem. För det första innebär tyskans etablerade konventioner att förekomsten av skiljetecken är mer frekvent än i nutida standardsvenska. Intressantare är dock att Wittgensteins bruk inte är rent konventionellt, utan ofta rätt säregnet. Inte sällan tycks placeringen av exempelvis semikolon vara filosofiskt relevant. Wittgenstein säger själv på ett ställe att han använder skiljetecken för att avsiktligt sakta ner läsarens tempo (Hacker och Schulte 2009, xvi). Detta gör att man inte utan vidare kan rensa bort de skiljetecken som ur grammatisk synvinkel är överflödiga och låter en smula stolpiga i svenskan. Vi har ibland strukit kommatecken, men annars valt att bara i undantagsfall ändra eller stryka de skiljetecken Wittgenstein använder. Det leder ofta till skillnader mellan vår översättning och Wedbergs.

Ett exempel kan vara belysande. § 255 i bokens del I lyder i tyskt original:

Der Philosoph behandelt eine Frage; wie eine Krankheit.

Wedberg översätter:

Filosofin behandlar en fråga som en sjukdom.

Här ges för det första ett exempel på när Wedberg haft för bråttom: "Der Philosoph" ska naturligtvis översättas med "filosofen", inte "filosofin" (detta fel finns kvar även i 1992 års svenska utgåva). För det andra har Wedberg strukit semikolonet. Här är vår översättning:

Filosofen behandlar en fråga; som en sjukdom.

Skillnaden ter sig måhända hårfin. Men med det behållna semikolonet framhävs att det rör sig om en *analogi* med avseende på *metod*: Wittgensteins poäng är inte att filosofen behandlar frågor som vore de bokstavligt talat en sorts sjukdomar, utan snarare att det finns en likhet (eller likheter) mellan filosofens behandling av frågor och behandlingen av sjukdomar. Användningen av analogier är för övrigt ett karakteristiskt drag hos Wittgensteins sätt att filosofera, och här kan vi se hur en så till synes oskyldig manöver som att utesluta ett semikolon riskerar att göra poängen med en av hans mest omdiskuterade analogier otydlig.

Ett annat skiljetecken som Wittgenstein gör flitigt bruk av är tankstrecket. Ett slående och förbryllande drag är att han skiftar mellan korta och långa tankstreck. Det är svårt att skönja någon klar princip bakom denna variation, men ibland verkar ett långt tankstreck markera början på en övergripande reflektion kring eller reaktion på ett exempel. Betrakta § 14 i del I:

Denke dir, jemand sagte: "Alle Werkzeuge dienen dazu, etwas zu modifizieren. So, der Hammer die Lage des Nagels, die Säge die Form des Bretts, etc." – Und was modifiziert der Maßstab, der Leimtopf, die Nägel? – "Unser Wissen um die Länge eines Dings, die Temperatur des Leims, und die Festigkeit der Kiste." — Wäre mit dieser Assimilation des Ausdrucks etwas gewonnen? –

Wedberg har inte brytt sig om skillnaden mellan korta och långa tankstreck, utan använt samma längd genomgående (detta gäller även 1992 års upplaga). Sålunda § 14:

Tänk dig att någon sade: "Alla verktyg tjänar till att modifiera något. T.ex. hammaren till att modifiera spikens läge, sågen till att modifiera brädans form, etc." – Nå, vad modifierar tumstocken, limpannan och spikarna? – "Vår kunskap om föremålets längd, limmets temperatur och lådans fasthet." – Vore någonting vunnet genom denna nivellering¹ av uttryckssättet? –

Vi har däremot följt Wittgensteins praxis:

Tänk dig att någon sade: "Alla verktyg tjänar till att modifiera något. Alltså, hammaren spikens läge, sågen brädans form, etc." – Och vad modifierar tumstocken, limpannan, spikarna? – "Vår kunskap om ett tings längd, limmets temperatur, samt lådans hållfasthet." — Vore något vunnet med denna assimilering av uttryck? –

¹ Översättningen av "Assimilation" med "nivellering" ändrades till "assimilering" i 1992 års utgåva.

Wittgenstein gör rätt flitigt bruk av kursiveringar, och de är ofta relevanta för den poäng han vill göra. Wedbergs översättning är inte helt tillförlitlig när det gäller kursiveringarna, som på några ställen saknas i den svenska texten. Vi har varit måna om att kursivera de uttryck Wittgenstein kursiverar.

Att översätta från tyska till svenska är tacksamt eftersom språken ligger så pass nära varandra. Vi har valt att så ofta som möjligt använda de möjligheter som den språkliga närheten ger. Till exempel har vi valt att översätta det av Wittgenstein flitigt använda "Vorgang" med "förlopp" snarare än "process". Wedberg använder "process", men vi ser inget gott skäl till det. "Process" är förvisso ett ord som, med den anglosaxiska filosofins inflytande, kommit att få en närmast semiteknic användning i analytisk filosofi, såsom i talet om "medvetandeprocesser". Men det finns ingen anledning att projicera detta bruk tillbaka på Wittgensteins text. Tyskan har ju dessutom också ordet "Prozeß" som Wittgenstein använder en enda gång – och då har vi förstås översatt det med "process".

Det finns emellertid tyska ord till vilka det är svårt att hitta en bra motsvarande term i svenskan. Ett sådant är "Spiel", som är så centralt för Wittgenstein. Det refererar till såväl spel som lekar, och denna vidare betydelse är inte oviktig i *Filosofiska undersökningar*. Att enbart ha svenskans "spel" i åtanke kan leda till en läsning där man uppfattar Wittgensteins språkspel som mer strikt reglerade än vad han måhända avsåg. Han framhäver ju ofta det öppna och improvisatoriska i mänskligt språkbruk, även när han använder analogin med "Spiel". Vi har för det mesta översatt "Spiel" med "spel", men har ibland använt "lek". Det innebär här och var en skillnad från Wedbergs översättning (se t.ex. § 499 i del I).

Ännu besvärligare är tyskans ord "Geist" och "geistig", samt "Seele" och "seelig", som förekommer rikligt i Wittgensteins text. "Ande" på svenska låter ofta för spökligt för att fungera väl som översättning av "Geist", och "andlig" har religiösa konnotationer som inte finns på samma sätt hos tyskans "geistig". Wedberg har ändå ofta använt "ande" och "andlig", men vi har för det mesta föredragit andra lösningar. Ofta har vi använt "själ" och "själslig" också när det kommit till "Geist" och "geistig"; nackdelen är förstås att eventuella konstraster Wittgenstein vill göra mellan "Geist" och "Seele" då osynliggörs. "Medvetande" vore förstås ett annat alternativ, vad gäller såväl "Geist" som "Seele"; men det motsvarar ju snarare tyskans "Bewusstsein" och tycks ofta ge en alltför snävt psykologisk föreställning om vad Wittgenstein vill åt. Detta gäller i än högre grad konstruktioner gjorda på svenskans (och engelskans) "mental" – tyskans motsvarighet här är väl snarast "psychisch".² För att göra saken än mer förvirrande är "själ" inte alltid en lyckad motsvarighet till "Seele". På ett fåtal ställen har vi då använt "det inre", även om vi därmed riskerar att osynliggöra vissa skillnader Wittgenstein kanske vill markera när han istället för "Seele" och "Geist" använder "Inneres" respektive "innerlich" (vilket han ganska ofta gör; temat inre/yttra är centralt i boken). Sammanfattningsvis är detta ett område där det är omöjligt att vara fullt ut konsekvent om man vill skapa en både korrekt och levande översättning. Den som i detalj vill utforska vad Wittgenstein har att säga om själslivets filosofi är helt enkelt tvungen att studera den tyska originaltexten.

"Abrichten" är också ett problematiskt ord. Det är centralt för Wittgenstein, som använder termen i sin kritik av tanken att ett barn lär sig språk genom att få ordens användning förklarad för sig: "Das Lehren der Sprache ist hier kein Erklären, sondern ein Abrichten" (del I, § 5). "Abrichten" för tankarna till drill eller dressyr – det är något man vanligtvis gör med djur. Samtidigt riskerar en sådan översättning att lägga fast en höggradigt behavioristisk tolkning av Wittgensteins poäng, och därmed ta ställning i en av de mest kontroversiella frågorna om hans filosofi – den om hans relation till behaviorismen (de flesta Wittgensteinkännare idag skulle opponera sig mot idén om

² Hacker och Schulte använder allt som oftast engelskans "mental" i sin översättning, något vi ofta finner problematiskt.

Wittgenstein som behaviorist). Vi har därför istället valt att översätta med "träning" (och "träna"), som lämnar mer öppet vad Wittgenstein menar. Även Wedberg har för det mesta använt "träning", men ibland har han använt "dressyr" (se §§ 206 och 223 i del I).

En annat mycket knepigt ord är "Aufleuchten". Wittgenstein använder det i del II för att beskriva en aspekts framträdande, till exempel när den som för första gången betraktar en ankhare plötsligt får syn på haren istället för ankan. Wedberg har ingen konsekvent lösning. Han använder genomgående en verbform (Wittgenstein använder substantivform utom vid ett tillfälle), men växlar mellan att säga att aspekten "blänker till", "slår oss", "flammar till" och "lyser till". "Blänker till" och "lyser till" antyder att aspekten försvinner lika snabbt som den dyker upp, men det fenomen Wittgenstein talar om involverar inget sådant snabbt utlocknande. "Flammar till" har samma problem, och tycks dessutom ge en för hetsigt dramatisk beskrivning av skeendet. "Slår oss" innebär att ljusnandet i "Aufleuchten" går förlorat, och dessutom finns inget "oss" med i Wittgensteins term. "Framträda" och "träda fram" vore möjliga översättningar, men även då går ljusnandet förlorat. Just ordet "ljusnande" kunde fungera, men Wittgenstein är ute efter ett mer plötsligt framträdande – ljusnande är något som sker gradvis, medan en aspektväxling är ett närmast momentant kvalitativt skifte. "Lysa upp" och "upplysande" är också möjliga översättningar, men i svenskan förstås dessa termer vanligtvis transitivt: något lyser upp eller blir upplyst av något annat. Vi har till slut fastnat för "skina fram" med den arkaiska substantivformen "framskinande". Det är förvisso inget vanligt svenskt ord, men det fångar det fenomen Wittgenstein vill åt på ett vackert och hyfsat träffande sätt. En nackdel är att "skina" är relaterat till "sken", vilket riskerar att relatera Wittgensteins diskussion till distinktionen sken/verklighet på ett felaktigt sätt; men vi tror ändå att ordvalet kan fungera.

Filosofiska undersökningar har en struktur som ypperligt lånar sig till översättningssamarbete. I allmänhet översatte vi turvis en anmärkning i taget, skickade den per epost till den andra översättaren, som vid behov returnerade den med kommentarer. I enstaka fall kunde samma anmärkning kommenteras i tre omgångar. Själva översättningsarbetet tog tre och ett halvt år.

Arbetet med att översätta Wittgenstein måste gå hand i hand med de fortgående strävandena att klarlägga hans tänkande. Vi inbillar oss att vi har löst de flesta tolkningsgåtorna. Undantag finns ändå. T.ex. den sista satsen i § 110:

"Språket (eller tänkandet) är något unikt" – det visar sig vara en vidskepelse (inte ett misstag!), själv framkallad av grammatiska illusioner.

Och patoset faller nu tillbaka på dessa illusioner, på problemen.

På tyska:

Und auf diese Täuschungen, die Probleme, fällt nun das Pathos zurück.

Frågan är: vad avses med detta patos, och i vilken mening faller det tillbaka på illusionerna?³

Risken finns ändå alltid att en anmärkning innehåller någon dimension man förbiser. Den som översätter Wittgenstein till svenska har som sagt den fördelen att många ord i tyska och svenska direkt motsvarar varandra – detta innebär också att en betydelse som blir öppen eller oklar i tyskan i många fall kan lämnas öppen eller oklar i svenskan. I ett fåtal fall har vi tagit hjälp av de två engelska översättningarna.

³ Wedbergs översättning lyder: "Och nu kommer intresset att dras till dessa illusioner, till problemen." Det är *en* möjlig tolkning av vad Wittgenstein menar, där "Pathos" inte betyder mer än "intresse" och "fällt zurück" betyder "dras till". Men vi anser det vara problematiskt att som översättare låsa fast läsaren vid en sådan relativt platt tolkning av Wittgensteins suggestiva sats.

Vi representerar två olika språkmiljöer och två olika generationer (Martin rikssvensk född 1970; Lars finlandssvensk född 1943). Vi har inte noterat att detta skulle ha lett till genomgående oenigheter när det gäller språkbruk. Det är vår förhoppning att språkdräkten ska te sig enhetlig. I bästa fall kan våra olika språkliga bakgrunder ge översättningen en större bärvidd.

En av de största belöningarna för oss som översättare var att vi upptäckte tankegångar, formuleringar som vi antingen glömt eller inte tidigare uppmärksammat. Det är vår förhoppning att nyöversättningen ska stimulera andra till att göra upptäckter i Wittgensteins filosofi, och att den ska fungera som en inkörsport till Wittgensteins senare tänkande för dem som inte tidigare läst honom.⁴

Referenser

Hacker, P. M. S. och Schulte, Joachim 2009. "Editorial Preface to the Fourth Edition and Modified Translation", i Wittgenstein 2009, ss. viii-xvii.

Wittgenstein, L. 1953. *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*. Red. E. Anscombe och R. Rhees. Övers. E. Anscombe. Oxford. Basil Blackwell.

Wittgenstein, L. 2001. *Philosophische Untersuchungen*. Kritisch-genetische edition. Red. J. Schulte. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Wittgenstein, L. 2009. *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*. Reviderad fjärde utgåva av P. M. S. Hacker och Joachim Schulte. Övers. E. Anscombe, P. M. S. Hacker och Joachim Schulte. Oxford: Wiley-Blackwell.

Wittgenstein, L. 1978. *Filosofiska undersökningar*. Övers. A. Wedberg. Stockholm: Bonniers.

Wittgenstein, L. 1992. *Filosofiska undersökningar*. Övers. A. Wedberg, översättningen reviderad av L. Hertzberg. Stockholm: Thales.

⁴ Detta är en förkortad version av vår uppsats "Om en nyöversättning av Wittgensteins *Filosofiska undersökningar*", *Filosofisk tidskrift* 40 (1992), nr 2, ss. 28-43.